

Over de afwezigheid van een groepsdynamisch perspectief in het wetenschappelijk onderzoek naar groepen

Een bewerking van de presentatie van de auteur op de Lemion Summerschool. Schrijver deed een tijdschriftenonderzoek en een citatie-analyse om te controleren of haar indruk juist was. Hoe komt het dat het groepsdynamisch perspectief er zo bekaaid vanaf komt? Is het de constante meting van prestaties op universiteiten, waardoor sneller de gemakkelijke weg naar publicaties wordt gekozen?

Door Sandra Schrijver

Bestaat er nog wetenschappelijk onderzoek naar groepsdynamiek? Deze vraag intrigeerde me nadat ik begon in te zien dat er verschillen zijn tussen de termen 'groepsprocessen' en 'groepsdynamiek'. Dat gebeurde trouwens pas nadat ik al jarenlang het vak Groepsdynamica doceerde. Meer en meer begon ik me te realiseren dat een groepsdynamisch perspectief nauwelijks vertegenwoordigd is in de wereld van het wetenschappelijk onderzoek. De vraag is dan uiteraard wat ik precies bedoel met 'wetenschappelijk onderzoek' en 'groepsdynamiek'. Het eerste begrip verwijst naar onderzoek dat in wetenschappelijke tijdschriften wordt gepubliceerd en 'groepsdynamiek' is voor mij de emotionele, vaak onbewuste dynamiek op het niveau van de *group-as-a-whole*. Dit zijn geenszins uitputtende of per definitie bevredigende antwoorden, maar het geeft wel de insteek van mijn analyse weer.

Het bestuderen van groepsdynamiek vindt (traditioneel) vooral binnen de sociale psychologie plaats, maar er wordt ook groepsonderzoek gedaan binnen de organisatiepsychologie, sociologie en

antropologie. In dit artikel beperk ik me voornamelijk tot de sociale en organisatiepsychologie, het vakgebied waarin ik ben opgeleid. Klassiekers in de groepsdynamiek zijn bijvoorbeeld de boeken van Cartwright en Zander, Shaw (1981) en, nog immer populair, Forsyth (1990). Vlak na de Tweede Wereldoorlog, de start van de bloeiperiode van het groepsonderzoek, werden de ideeën van de psychoanalyticus Wilfred Bion als veelbelovend gezien voor het sociaalpsychologisch onderzoek naar groepen (Lindzey, 1954). In dit artikel wil ik nagaan of en in welke mate een groepsdynamisch perspectief, gestoeld op belangrijke noties uit de psychoanalyse, een plaats heeft verworven in de studie naar groepsprocessen. De conclusie zal zijn dat dit niet het geval is. Ik sta ook stil bij de factoren die hieraan hebben bijgedragen. Ik zal beginnen met een schets van mijn achtergrond en ontwikkeling als groepsonderzoeker.

Mijn achtergrond en ontwikkeling als groepsonderzoeker

Ik ben eind jaren zeventig, begin jaren tachtig opgeleid als sociaal en organisatiepsycholoog. Vooral als onderzoeker met een positivistische wetenschapsfilosofische inslag, dus gebruikmakend van laboratorium-experimenten en vragenlijsten. Ik raakte als jonge student gefascineerd door klassieke studies zoals die van Sherif, Milgram en Asch, en liet me meeslepen met de Europese bewondering voor wat ik toen dacht dat de 'moderne' en enige (vooral Amerikaanse) sociale psychologie was. De organisatiepsychologie bracht inzichten in de dynamiek van werkgroepen opererend in de praktijk. Naast de iconische mijnenstudies die bij-

droegen aan de ontwikkeling van de socio-techniek en de Hawthorne-experimenten, was er vooral aandacht voor recenter experimenteel en survey-onderzoek naar fenomenen als *job satisfaction*, groepsbeloning en feedbacksystemen, waarbij ook hier de kanjers vooral in Amerika leken te werken. Als jonge docente gaf ik les in

*Ik was geschokt dat ik
met mijn hoofd vol concepten
toch maar weinig begreep
van wat er in mijn groep
gebeurde*

organisatiepsychologie, besluitvormingsprocessen en groepsdynamica. In dat laatste vak sprak ik vooral over de studies binnen de experimentele sociale psychologie over bijvoorbeeld sociale invloed, leiderschap, groepsbesluitvorming. Mijn proefschrift ging over de determinanten en processen van conflict tussen overwegend 'echte' groepen, gebaseerd op deels experimenteel en deels survey-onderzoek, met aandacht voor context, maar met een individueel niveau van analyse en geen zicht op niet-bewuste processen (Schruijer, 1990).

Dat ik uiteindelijk maar weinig begreep van 'echte' groepsdynamiek werd mij pijnlijk duidelijk toen ik deelnam aan een systeempsychodynamische en ervaringsgerichte opleiding over verandering in en van organisaties. Groepsdynamiek en het reflecteren erop was aan de orde van de dag, onder meer in zogeheten leergroepen ('double task', à la Harold Bridger). Ik was geschokt dat ik met mijn hoofd vol concepten toch

maar weinig begreep van wat er in het hiernu van mijn groep gebeurde. Bovendien vond ik het ongelofelijk moeilijk mijn ervaringen te benoemen. Mijn conceptuele baggage stond misschien wel in de weg van het van binnenuit aanvoelen wat er in het moment gebeurt. Sindsdien probeer ik de weg naar binnen te bewandelen (ook die van mijzelf), ben ik een groot voorstander van ervaringsleren en heb ik een grote belangstelling voor psychoanalyse en systeempsychodynamiek (Vansina & Vansina-Cobbaert, 2008) – een belangstelling die niet kon ontstaan tijdens mijn studie omdat er weinig goeds over Freud en navolgers werd gezegd.

Zo kreeg ik meer voeling voor het emotionele en dynamische leven van de groep in functie en van het fundamentele conflict tussen individu en groep. *'The individual is a group animal at war, both with the group and with those aspects of his personality that constitute his "groupishness"'* (Bion, 1952). Veel van de dynamiek betreft niet-bewuste processen, die wel aan de oppervlakte kunnen komen door het delen van ervaringen die de groepsleden hebben en een gezamenlijke reflectie erop. In de juiste setting. Met als doel te begrijpen wat er op groepsniveau speelt. Een groep is meer dan een optelsom van individuen, ook al zijn het individuen die ervaringen en gevoelens hebben, en individueel gedrag kan een uiting zijn van het groepsklimaat. Uiteraard zijn groepsleden ook individuen met eigenaardigheden, maar groepsdynamiek gaat over de vraag hoe met die (vanzelfsprekende) verschillen wordt gewerkt. Een groepsniveau van analyse dus, een niveau dat ook onderhavig is aan de krachten vanuit de context (andere groepen, organisatie, samenleving) die in de groeps-

dynamiek tot uiting kunnen komen.

De onderzoeker neemt geen afstandelijke positie in zodat er scherp kan worden geobserveerd of gemeten maar waarbij de essentie van het emotionele groepsleven wordt gemist. Hij of zij gaat een relatie aan met de groep, en gebruikt zichzelf als instrument om aan te kunnen voelen wat er aan diepere dynamiek speelt in de groep. Gedurende reflectieve momenten deelt de onderzoeker zijn of haar gedachten of ideeën om uiteindelijk gezamenlijk tot een dieper inzicht te komen. De onderzoeker neemt dus een subjectieve positie in, observeert de groep en zichzelf in interactie, en komt tot dieper inzicht in samenspraak met de groepsleden. Waarlijk een ander perspectief dan wat past binnen het vigerende positivisme, waarbij universele theorieën worden ontwikkeld over de gemiddelde groep (of groepslid) die men in de realiteit nooit tegen komt. Immers, er is context, unieke dynamiek, et cetera. In plaats van het experiment of de vragenlijst, kiest de onderzoeker voor observatie, interview of actie-onderzoek. De aandacht gaat uit naar N=1, in context. Met als doel *Verstehen* in plaats van *Erklären*. Niets nieuws voor groepstherapeuten overigens.

Mijn onderzoek richt zich nu op de dynamiek van groepen die bestaan uit groepsleden die verschillende organisaties representeren (Schruijer, 2008; Schruijer & Vansina, 2008). Bijvoorbeeld in het kader van regionale ontwikkeling, het aanleggen van infrastructuur, samenwerking tussen zorginstellingen, et cetera. Deze organisaties komen bijeen aan tafels, in werkconferenties, of in (zoals dat tegenwoordig heet) 'living labs' of 'hubs'. Vanuit mijn rol als actie-onderzoeker of als procesadviseur, houd ik soms interviews,

maar ik wil het liefst aanwezig zijn daar waar partijen daadwerkelijk live bijeenkomen, om te kunnen observeren en desgevraagd te interveniëren, en gevoel te krijgen voor de diepere groepsdynamiek (Schruijer, 2020). Mijn observaties breng ik in en ik ga erover in gesprek om gezamenlijk betekenis te geven aan de dynamiek, de aanleiding en context ervan, en om indien gewenst de dynamiek te adresseren. Daarnaast speel ik 'real life' simulaties om de groeps- en systeemdynamiek te begrijpen en om ervan te leren (Vansina, Taillieu & Schruijer, 1998), waarbij naast observaties ook vragenlijsten worden ingezet (e.g. Curşeu & Schruijer, 2018). De studie van groepsdynamiek betekent voor mij het werken met bestaande groepen, met inachtneming van de context, op zoek naar bewuste en onbewuste gedragspatronen en hieraan ten grondslag liggende spanningen, vanuit een interpretatieve benadering.

Groepsonderzoek heden ten dage

Voor mijn analyse maak ik een onderscheid tussen twee stromingen in het groepsonderzoek. De eerste probeert gedragspatronen van de groep in zijn geheel te doorgronden, door analyses te doen op het niveau van de groep – studies naar de group-as-a-whole. De groep wordt veelal geobserveerd, wellicht aangevuld met interviews en vragenlijsten, terwijl in sommige gevallen veldexperimenteel onderzoek wordt gedaan. Het onderzoek betreft bestaande groepen. Klassieke en bekende voorbeelden zijn onder meer de Hawthorne-studies, waarbij formele en informele groepen op de werkvloer werden bestudeerd aan de hand van observaties, interviews en vragenlijsten; Lewin's

Field Theory (Lewin, 1951) en zijn groepsexperimenten, bijvoorbeeld naar leiderschap (Lewin, Lippitt & White, 1939) en Sherifs veldexperimentele studies naar competitie en samenwerking tussen groepen in een jongenszomerkamp (Sherif, 1967). Binnen de deze stroming positioneer ik theorie en onderzoek vanuit een psychodynamisch

In de tweede stroming wordt de groep beschouwd als een optelsom van individuen

perspectief, op zoek naar niet-bewuste groepsdynamieken. Denk aan Bion (1961) en Foulkes (1946). Dit bedoel ik met een groepsdynamisch perspectief. Hieronder valt ook het bekende fenomeen *groupthink* van Janis (1971). Velen weten overigens niet dat hij, zoals velen uit zijn generatie, (mede) geschoold was in de psychoanalyse. Evenals Schein (1986), die met zijn klinisch-interpretatief perspectief op zoek gaat naar de kern van cultuur of niet-bewuste *basic assumptions*. De onderzoeken zijn overwegend interpretatief, gericht op het unieke geval in context, ook al worden er soms wel generieke lessen getrokken. De tweede stroming is positivistisch van aard en typeer ik als *group-as-an-aggregate*. Volgens hun eigen zeggen wordt groeps-onderzoek gedaan, maar de groep wordt beschouwd als een optelsom van individuen. Het individu is de eenheid van analyse. Experimenteel sociaalpsychologisch onderzoek maakt vaak gebruik van ad-hocgroepen waarbij onbekende individuen een taak

moeten uitvoeren, of van individuen die de illusie hebben in een groep te werken terwijl er überhaupt geen anderen aanwezig zijn. Dergelijke praktijken ontstonden in de generatie na Lewin en zijn in de decennia erna veel bekritiseerd (e.g. Steiner, 1974; Danziger, 2000; Stam, Radtke & Lubek, 2000; Greenwood, 2004). Tegenwoordig worden groepsleden vaak geaggregeerd aan de hand van een algemeen geaccepteerde formule (James, Demaree & Wolf, 1984), opdat er analyses op groepsniveau kunnen worden gedaan ten behoeve van zogeheten 'multi-level'-onderzoek waarbij groepsgedrag wordt gerelateerd aan bijvoorbeeld organisatievariabelen. De gebruikte maat is een maat van overeenstemming. Met andere woorden, alleen als de individuen in voldoende mate overeenstemmen, mag er aggregatie plaatsvinden. De groep wordt zo geconceptualiseerd als een homogeen geheel. Deze praktijk wordt gebezigd in de sociale psychologie maar ook in de organisatiepsychologie, waar overigens veel vaker echte groepen worden bestudeerd (die als 'teams' worden aangeduid). De term groepsdynamiek wordt overigens niet of nauwelijks gebruikt, wel *emergent processes* en *emergent states* (Marks, Mathieu & Zaccaro, 2001; Ilgen, Hollenbeck, Johnson & Jundt, 2005).

Tijdschriftanalyse

Uit het voorgaande zal evident zijn dat ik gaandeweg mijn professionele leven de term groepsdynamiek ben gaan gebruiken voor de eerste stroming en dan vooral als er aandacht bestaat voor niet-bewuste dynamieken. Groepsdynamica speelt echter geen rol (meer) in het wetenschappelijk onderzoek naar groepen, net zomin als in het weten-

schappelijk onderwijs (Schruijer, 2013). Om deze indruk te staven heb ik een tijdschriftanalyse uitgevoerd waarvoor ik een twaalfstal toonaangevende wetenschappelijke tijdschriften selecteerde waarin (onder meer) groepsonderzoek wordt gepubliceerd: twee algemene sociaalpsychologische tijdschriften (*Journal of Personality and Social Psychology*, *European Journal of Social Psychology*); drie typische groeps-tijdschriften (*Group Dynamics*, *Small Group Research*, *Group & Organization Management*), een tijdschrift met systeem-psychodynamische wortels (*Human Relations*), vier organisatiepsychologische tijdschriften (*European Journal of Work and Organizational Psychology*, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *Journal of Organizational Behavior*, *Journal of Applied Psychology*) en een tweetal sociologische tijdschriften waar in de beginjaren van het groepsonderzoek meerdere klassiekers zijn gepubliceerd (*American Sociological Review*, *American Journal of Sociology*).

Ik heb alle nummers doorgenomen in de periode juli 2019 tot en met juni 2020, en beoordeeld wat voor type groepsonderzoek werd gerapporteerd. Van de ongeveer zeshonderd artikelen die zijn gepubliceerd, waren er honderd die onderzoek deden naar groepen. Van deze honderd gingen veertien studies over bestaande groepen en werd de analyse op groepsniveau gemaakt. Vijf hiervan maakten gebruik van observaties, één ervan kon ik met wat welwillendheid groepsdynamisch noemen in de betekenis zoals ik die hierboven heb beschreven (gericht op het emotionele klimaat, zonder op zoek te gaan naar diepere, onbewuste dynamieken), 39 studies gebruikten de hierboven genoemde aggregatiepraktijk en alle overige studies

zijn gedaan op individueel niveau van analyse (zonder aggregatie). Eén studie, ruimhartig aangeduid als groepsdynamisch, van de in totaal honderd groepsstudies, lijkt nogal minimaal.

Citatie-analyse

Een andere illustratie betreft een citatie-analyse van Bions klassieke boek *Experiences in groups* (1961) door de jaren heen (Schruier & Curşeu, 2014). Psychoanalyticus Wilfred Bion beschrijft hierin zijn inzichten aangaande de onbewuste groepsdynamieken en hoe taakgerelateerde spanningen tot uitdrukking komen in een emotioneel klimaat dat effectief groepswork vermindert, ook al hebben groepsleden zelf wel de stellige overtuiging dat ze met succes aan de groepstaak werken. De onbewuste emotionele dynamiek komt bijvoorbeeld tot uiting in afhankelijkheid van de leider, of in de neiging te vluchten voor een (reële of imaginaire) vijand of deze te bevechten, of de hoop dat een subgroep met een oplossing zal komen. Het bestudeerde tijdvak betreft 1988 tot 2012. We hebben een onderverdeling gemaakt naar klinische/therapeutische literatuur, organisatie- en managementliteratuur en de sociale psychologie. Uit onze analyse blijkt dat sowieso in al deze disciplines Bions werk over de tijd minder wordt geciteerd: in de klinische/therapeutische literatuur is er sprake van iets minder dan een halvering (van 109 naar 65), in de organisatie- en managementliteratuur wordt Bion minder geciteerd en neemt dit af met de helft (van 52 naar 28), terwijl in de sociale psychologie het minst naar Bion wordt gerefereerd in vergelijking met de andere literatuur: een afname tot bijna nul (van 28 tot twee).

Een paar kwalificaties

Ik meen te kunnen concluderen dat er bijzonder weinig onderzoek wordt verricht of gerapporteerd in wetenschappelijke tijdschriften dat ik het predikaat groepsdynamisch zou willen verlenen. Deze conclusie wordt ondersteund door een overzichtartikel uit 2004 waarin de bijdrage van psychodynamisch denken aan de studie van groepen wordt besproken, maar waarin zeer

Betekenisvol is wellicht ook dat de term ‘groepsdynamica’ lijkt te zijn verdwenen uit de psychologie

weinig recente publicaties worden geciteerd (McLeod & Kettner-Polley, 2004). Studies die gebruikmaken van de eerder genoemde aggregatiepraktijk schaar ik niet onder de vlag group-as-a-whole, omdat alleen die groepen in analyses worden meegenomen waarvan de leden overeenstemmen. Als er te weinig overeenstemming is, is er geen sprake van een groep? Bestaat een groep dan alleen uit gelijkgestemden? Een heel ander uitgangspunt dan die van de systeempsychodynamiek waarbij dynamiek en conflict nu juist kenmerkend zijn voor groepen (denk aan de omschrijving van Bion). Overigens is veel van het gerapporteerde onderzoek heus interessant – de enige kwestie die ik in dit artikel aan de orde wil stellen is of er nog studies worden gedaan naar de group-as-a-whole en naar het emotionele klimaat ervan.

Een paar kwalificaties. Ik heb ook door een tijdschrift gebladerd dat de voorloper van een aantal van deze tijdschriften was (*Journal of Abnormal and Social Psychology*), te weten van de jaren dertig tot en met de jaren zestig. Ook destijds werd er nauwelijks groepsdynamisch onderzoek gepubliceerd in de psychodynamische betekenis. Wel is dit de periode waarin vele group-as-a-whole-klassiekers werden gerapporteerd. En onder de naoorlogse sociaalpsychologen was er interesse in de psychoanalyse en waren er meerderen die er ook in waren geschoold (e.g. Kelman, Deutsch, Gerard, Janis, Argyris, Aronson, Asch). In de periode was er ook meer samenwerking met sociologen – de opleiding tot sociaalpsycholoog bijvoorbeeld, werd verzorgd vanuit psychologie en sociologie gezamenlijk (Oishi, Kesebir & Snyder, 2009). Betekenisvol is wellicht ook dat de term ‘groepsdynamica’ lijkt te zijn verdwenen uit de psychologie. Verder moet worden vermeld dat er in de organisatie-wetenschappen juist meer en meer aandacht lijkt te ontstaan voor een psychoanalytisch perspectief (e.g. Fotaki, Long & Schwartz, 2012).

Wat is de context van deze ontwikkelingen?

Verschillende factoren hebben mijns inziens bijgedragen aan de tanende belangstelling voor groepsdynamiek vanuit een psychodynamisch of misschien beter, sociodynamisch (Long, 2013) perspectief. Een daarvan heeft te maken met de disciplinaire ontwikkeling van de sociale psychologie als een volwaardige wetenschap die gepaard ging met experimentalisering, decontextualisering, individualisering en specialisering. Deze ontwikkelingen voltrokken zich na de

Tweede Wereldoorlog, eerst in het machtige Amerika (daar waar ‘de moderne sociale psychologie werd geboren’) en van daaruit in Europa (waar een andere, minder individualistische vooroorlogse traditie bestond). Ook al wensten Europese sociaalpsychologen een tegenwicht te bieden aan de dominantie van de Amerikaanse sociale (geïndividualiseerde) psychologie, dit is maar in zeer beperkte mate gelukt (e.g. Farr, 1996; Schruijer, 2012).

Verder hadden veel experimenteel sociaalpsychologen een weerzin tegen psychoanalyse en groepsdynamica (Schruijer & Curşeu, 2014) in tegenstelling tot de direct naoorlogse generatie die, zoals gezegd, openstond voor en scholing ontving in psychoanalytisch denken. De term ‘experimenteel’ was ook bedoeld, in de woorden van een toonaangevende Europese sociaalpsycholoog, om onderscheid te maken tussen serieuze onderzoekers en zij die zich bezighielden met ‘*group dynamics, psychoanalysis and cheap social psychology*’ (Schruijer & Curşeu, 2014). Deze weerzin is een weerspiegeling van de teloorgang van de maatschappelijke status en invloed van de psychoanalyse ten gunste van de cognitieve wetenschappen en de (neuro)biologie. Bovendien is de wereld van ‘de groep’ enorm veranderd. Werkgroepen lijken minder duurzaam – de mobiliteit van mensen is toegenomen, organisaties veranderen continu. Hoe stabiel is de werkgroep heden ten dage eigenlijk qua lidmaatschap? Misschien verklaart dat de afgenomen aandacht voor ‘de groep’ en de groepsdynamica, alhoewel de term ‘team’ een enorme vlucht heeft genomen, waarbij de fundamentele spanning tussen individu en groep bedrieglijk eenvoudig wordt opgelost door te stellen: ‘*There is*

no I in a team'. Het is hoe dan ook waar dat de tijdelijkheid van groepen (denk aan projectteams) en de diversiteit in samenstelling (demografisch, rol, organisatie) van groepen is toegenomen. Niettemin ontbreekt vaak ook hier een groepsdynamisch gezichtspunt in het wetenschappelijk onderzoek, maar ook in de praktijk waar vooral aan 'team-building' wordt gedaan en waar vaak ingezoomd wordt op het bestaan van individuele

Experimenteel onderzoek met ad-hocgroepen en op individueel analyseniveau is nu eenmaal gemakkelijker uit te voeren

verschillen in plaats van hoe de groep die verschillen hanteert (Schruijer, 2013). Ten slotte wil ik wijzen op de veranderingen die hebben plaatsgevonden in de instelling waar wetenschappelijk onderzoek en onderwijs wordt gepraktiseerd: de universiteit. Onder invloed van ideeën afkomstig uit New Public Management, worden universiteiten en wetenschappers constant onderling vergeleken en daartoe worden hun prestaties gemeten. Aan de hand van indicatoren die gemakkelijk meetbaar zijn: aantallen publicaties en studenten, citatie-indices, et cetera. Waarbij geldt: hoe meer hoe beter. Experimenteel onderzoek met ad-hocgroepen en op individueel analyseniveau is nu eenmaal gemakkelijker uit te voeren en sneller te publiceren dan diepte-onderzoek naar bestaande groepen en hun onderliggende dynamieken gebruikmakend van observaties.

Conclusie

Een groepsdynamisch perspectief, in de betekenis zoals hierboven beschreven, lijkt te ontbreken in het wetenschappelijk onderzoek naar groepen. Veruit het meeste groepsonderzoek wordt uitgevoerd binnen de empirisch-analytische traditie, hetgeen vrijwel al het wetenschappelijk onderzoek in de psychologie kenmerkt. Interpretatief onderzoek wordt wel verricht, maar beduidend minder. De groepsdynamica die ik voorsta neemt hierbinnen een vrij bijzondere positie in omdat de onderzoeker met zijn of haar subjectiviteit werkt. Ook in de antropologie zijn er zelf-reflexieve benaderingen waarbij de onderzoeker zijn of haar ervaringen en emoties gebruikt (Zilber & Zanoni, 2020), maar een groepsdynamische onderzoeker deelt vervolgens ook zijn of haar betekenisgeving met de groepsleden om te kunnen komen tot een rijkere en gemeenschappelijke betekenisgeving. De eigen subjectiviteit wordt gebruikt om (gezamenlijk) beter zicht te krijgen op de diepere dynamiek. Nogal ongebruikelijk of eigenlijk *not done* in het vigerende empirisch-analytisch wetenschappelijk klimaat. Maar wel passend bij onderzoek dat *actionable knowledge* (Argyris, 1996) beoogt, zoals actie-onderzoek. Interventies leiden tot dieper begrip, hetgeen veranderen mogelijk maakt. In andere woorden, toegeschreven aan Kurt Lewin: *'If you want truly to understand something, try to change it'* (Tolman, 1996). Een groepsdynamisch perspectief heeft nooit een grote rol gespeeld in het groeps-onderzoek. Studenten psychologie kwamen er in hun studie overigens wel mee in aanraking (Schruijer, 2013) maar ook die tijd lijkt voorbij. De algehele verdwijning van dit

perspectief betekent een verarming voor het wetenschappelijk onderzoek naar en onderwijs over groepen. Vóór mijn groepsdynamische ontgroening wist ik veel, maar begreep ik weinig. Ik ben een fan geworden van psychodynamische invalshoeken en ervaringsleren en deel mijn inzichten graag met collega's en met studenten. Gelukkig zijn er collega's die openstaan voor deze voor hen vaak nieuwe en vreemde perspectieven. Met mijn studenten speel ik simulaties en doe ik improvisaties om ze te introduceren in de

wereld van de groepsdynamica. Met enthousiasme springen ze erin. Hopelijk ervaren ze iets van wat voor mij zo betekenisvol is geweest.

Sandra Schruijer is hoogleraar Organisatiewetenschap aan de Utrecht University School of Governance, hoogleraar Organisationspsychologie aan de Tias School for Business and Society en directeur van Professional Development International.

Literatuur

Argyris, C. (1996). Actionable knowledge: Design causality in the service of consequential theory. *Journal of Applied Behavioral Science*, 32, p. 390-406.

Bion, W. (1952). Group dynamics: A re-view. *International Journal of Psychoanalysis*, 33, p. 235-247.

Bion, W. (1961). *Experiences in groups and other papers*. Londen: Tavistock Publications.

Cartwright, D. & Zander, A. (1968). *Group dynamics; Research and theory*. New York: Harper & Row.

Curşeu, P. & Schruijer, S. (2018). Cross-level dynamics of collaboration and conflict in multi-party systems: An empirical investigation using a behavioural simulation. *Administrative Sciences*, (8)3. Doi:10.3390/admsci8030026.

Danziger, K. (2000). Making social psychology experimental: A conceptual history, 1920- 1970, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 36, p. 329-47.

Farr, R. (1996). *The roots of modern social psychology*. Oxford: Oxford University Press.

Forsyth, D. (1990). *Group dynamics* (2nd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.

Fotaki, M., Long, S. & Schwartz, H. (2012). Psychoanalytic perspectives on organizations: What can psychoanalysis offer organization studies today? *Organization Studies*, 33, p. 1105-1255.

Foulkes, S. (1946). On group analysis. *International Journal of Psychoanalysis*, 27, p. 46-51.

Greenwood, J. (2004). *The disappearance of the social in American social psychology*. New York: Cambridge University Press.

Ilgen, D., Hollenbeck, J., Johnson M. & Jundt, D. (2005). Teams in organizations: From input-process-output models to IMOI models. *Annual Review of Psychology*, 56, p. 517-543.

Janis, I. (1972). *Victims of groupthink*. Boston: Houghton Mifflin.

James, L., Demaree, R. & Wolf, G. (1984). Estimating within-group interrater reliability with and without response bias. *Journal of Applied Psychology*, 69, p. 85-98.

Lewin, K. (1951). *Field theory in social science*. New York: Harper.

Lewin, K., Lippitt, R. & White, R. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*, 10, p. 271-279.

Lindzey, G. (1954). *Handbook of social psychology (Vol. 1: Theory and method)*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Long, S. (2013). *Socioanalytic methods: Discovering the hidden in organisations and social systems*. Londen: Karnac.

Marks, M., Mathieu, J. & Zaccaro, S. (2001). A temporally-based framework and taxonomy of team processes. *Academy of Management Review*, 26, p. 530-547.

McLeod, P. & Kettner-Polley, R. (2004). Contributions of psychodynamic theories to understanding small groups. *Small Group Research*, 35, p. 333-361.

Oishi, S., Kesebir, S. & Snyder, B. (2009). Sociology: a lost connection in social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 13, p. 334-353.

Schein, E. (1986). *Organizational culture and leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.

Schruijer, S. (1990). *Norm violation, attribution and attitudes in intergroup relations*. Tilburg: Tilburg University Press.

Schruijer, S. (2012). Whatever happened to the term 'European' in European social psychology? A study of the ambitions in founding the European Association of Experimental Social Psychology. *History of the Human Sciences*, 25, p. 88-107.

Schruijer, S. (2013). Are we losing the group in the study of group dynamics? Three illustrations. In L. Vansina (Ed.), *Humanness in organizations: A psychodynamic contribution*. Londen: Karnac, p. 71-89.

Schruijer, S. (2020). The group dynamics of interorganizational relationships. *Oxford Research Encyclopedia of Psychology* (in druk).

Schruijer, S. & Curşeu, P. (2014). Looking at the gap between the social psychological and psychodynamic perspectives on group dynamics historically. *Journal of Organizational Change Management*, 27(2), p. 232-245.

Schruijer, S. & Vansina, L. (2008). Working across organizational boundaries: Understanding and working with the psychological dynamics. In L. Vansina & M.-J. Vansina-Cobbaert, *Psychodynamics for consultants and managers: From understanding to leading meaningful change*. Londen: Wiley, p. 390-410.

Shaw, M. (1981). *Group dynamics* (3rd Ed). New York: McGraw-Hill.

Sherif, M. (1966). *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Boston: Houghton Mifflin.

Stam, H., Radtke, H. & Lubek, I. (2000). Strains in experimental social psychology: A textual analysis of the development of experimentation in social psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 36, p. 365-82.

Steiner, I. (1974). Whatever happened to the group in social psychology? *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, p. 93-108.

Tolman, C. (1996), *Problems of theoretical psychology - ISTP 1995*. Ontario: Captus University Publications, p. 31.

Vansina, L., Taillieu, T. & Schruijer, S. (1998). 'Managing' multiparty issues: Learning from experience. In W. Pasmore & R. Woodman (Eds.), *Research in Organizational Change and Development (Vol. 11)*, Greenwich, CT: JAI Press, p. 159-183.

Vansina, L. & Vansina-Cobbaert, M.-J. (2008). *Psychodynamics for consultants and managers: From understanding to leading meaningful change*. Londen: Wiley.

Zilber, T. & Zanoni, P. (2020). Templates of ethnographic writing in organization studies: Beyond the hegemony of the detective story. *Organizational Research Methods*, p. 1-34. DOI: 10.1177/1094428120944468.

.....